

Makale Künyesi (Çeviri): Mazman, N. (Çev.) (2019). Kazakistanlı âlimlerin İslam araştırmalarının gelişmesine katkıları. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. 4 (2), 516-526.

KAZAKİSTANLI ÂLİMLERİN İSLAM ARAŞTIRMALARININ GELİŞMESİNE KATKILARI¹

Şohista HAMROKULOVA
Aktaran: Nevin MAZMAN²

ÖZET

Bu makalede, Kazakistan'ın güney şehirlerinde doğan ve orada yetişen Özbek din âlimlerinden Seyyid Mahmudhan ibni Seyyid Nâdirhan et-Tarâzî³ ve Seyyid Mübeşşirhan Muhammedhan Töre Tarâzî⁴ 'nin menfur Sovyet rejimi'nin karşı olmasına rağmen halka dinî bilgiyi ve kültürü öğretmeleri, sonrasında Sovyet zulmünden kaçarak göçmen olduklarında bile İslam dininin esasları üzerine bilimsel çalışmaları sürdürmeleri ve İslam ilahiyatının gelişmesine dair katkıları hakkında bilgiler verilmiştir. Bu âlimlerin hayat hikâyeleri anlatılmış ve önemli ilmi eserleri tahlil edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kazakistan, Taraz, Türkistan, İslam dini, din bilginleri, Seyyid Mahmudhan ibni Seyyid Nâdirhan at-Tarâzî, Seyyid Mübeşşirhan Muhammedhan Töre Tarâzî.

CONTRIBUTION OF THE KAZAKH RELIGIOUS SCHOLARS TO THE DEVELOPMENT OF ISLAMIC RESEARCH⁵

ABSTRACT

This article spelled out rare information of the ethnic Uzbeks, religious scholars, - Sayyid Mahmudhan bin Sayed Nazirkhan at-Tarazi and Sayed Mubashirkhan Muhammad Tore Tarazi. These religious scholars, despite the opposition from the Soviet system,

¹ Hamrokulova, Şohista (2018). Qozog'istonlik Olimlarning Islomshunoslik Fanining Rivojiga Qo'shgan Hissasi. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, İlkbahar 2018, 5(14), ss.171-179. Makalenin Türkiye Türkçesine aktarılarak yayımlanması konusunda gerekli izin Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi'nin dil ve edebiyat alan editörleri arasında yer alan Prof. Dr. Juliboy Eltazarov'dan ve kendisinin vasıtasıyla yazardan e-posta yoluyla alınmıştır.

² Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi. mznevin@gmail.com <https://orcid.org/0000-0001-8499-5962>.

³ Sayyid Mahmudxon ibn Sayyid Nazirxon at-Taroziy

⁴ Sayyid Mubashshirxon Muhammadxon To'ra Taroziy

⁵ Özetler makalenin aslına aittir.

disseminated religious knowledge among the people, taught people the basics of Islamic values. They continued noble deeds during the period of emigration, as well as carried out scientific research on the basics of Islamic civilization and the Muslim faith. In this paper of their contribution to the development of Islamic science and the main scientific works of these outstanding researchers are analysed.

Keywords: Kazakhstan, Taraz, Turkestan, Islamic religion, religious scholars, Sayed Mahmudhan bin Sayed Nazirkhan at-Tarazi and Sayed Mubashirkhan Muhammad Tore Tarazi.

GİRİŞ

Özbek ve Kazak halkları, eskiden beri birbirleriyle dost olup uyum içinde yaşamaktadırlar. Türk dilinin iki kolunda konuşan bu iki halkın tarihi, medeniyeti ve değerleri birdir. Bu yakınlık, bugün devletler arası işbirliği için sağlam bir temel teşkil etmektedir. Ülkelerimiz arasındaki işbirliği, 1998 yılında Taşkent'te Özbekistan ve Kazakistan Cumhuriyetleri arasında imzalanan ebedi dostluk anlaşması ile 2013 yılında başkentimizde yine Özbekistan ve Kazakistan Cumhuriyetleri arasında imzalanan stratejik ortaklık anlaşması ruhu çerçevesinde gelişmektedir. Bu iki taraflı işbirliği bütün alanları kapsamıştır. Böylece, parlamentolar, bakanlıklar ve kurumlar arasındaki ilişkiler sistematik hâle gelmiştir.

Özbekistan ve Kazakistan, 'Birleşmiş Milletler Teşkilatı, Şanghay İşbirliği Örgütü, Bağımsız Devletler Topluluğu, İslam İşbirliği Teşkilatı', Aral'ın korunması için 'Uluslararası Para Fonu' gibi bazı uluslararası kuruluşlar çerçevesinde etkili bir biçimde işbirliği yapmaktadır. Tarafların, bölgesel ve uluslararası öneme sahip hususlardaki tutumları birbiriyle uyumlu veya yakındır.

Son zamanlarda, Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'in açık ve pragmatik siyaseti sonucunda üst düzey görüşmeler artmış, Özbekistan ve Kazakistan liderlerinin 2017-2018 yıllarındaki karşılıklı devlet ziyaretleri, ülkelerimiz arasındaki işbirliğini yeni bir seviyeye taşımıştır. Bu ziyaretler çerçevesinde imzalanan Özbekistan ve Kazakistan Cumhuriyetleri arasında 2017-2019 yılları için hedeflenen ekonomik işbirliği stratejisi, ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişmesine güçlü bir ivme kazandırmıştır.

Kazakistan ve Özbekistan halkları arasında eskiden beri var olan siyasi-sosyal, kültürel ilişkiler ile eğitim ilişkilerinin köklülüğü ve sağlamlığı, bugünkü kardeşçe işbirliğinin temel yapı taşları olmuştur. Özellikle de Kazakistan'ın güneyindeki şehirlerde bilhassa Taraz, Çimkent, Yesi (Türkistan) şehirleri, eski zamanlardan günümüze kadar, VII. asırdan başlayarak Deşt-i Kıpçak'ta İslami kültürü yayan

Özbek ve Kazak halklarının kültür merkezleri olagelmıştır (Golden, 1990, s. 343–370).

XX. yüzyılın başında Türkistan, Yedisu ve Daş bölgelerinde millî uyanış hareketleri başladığı sırada Özbek ve Kazak aydınları, Çarlık baskısına karşı el ele verip mücadele etmiş, halklarımızı asırlık uykudan uyandırıp onlara özgürlük yolunu göstermişlerdir. Özellikle Güney Kazakistanlı din bilginlerinin, halk arasında İslam kültürünü, dinî ve millî değerleri yaymada çok büyük hizmetleri olmuştur.

1. Din Âlimleri: Seyyid Mahmudhan ibni Seyyid Nâdirhan et-Tarâzî

İslami kültür ve kutsal İslam dininin esasları konularında derin bilgiyle donatılmış eserler kaleme alan kişilerden birisi, tam adıyla Seyyid Mahmudhan ibni Seyyid Nâdirhan et-Tarâzî'dir. Bu kişinin hayatına ve ilmî faaliyetlerine dair bilgileri Murad Haşimov⁶, Hacı İsmatullah Abdullah⁷ ve Sayfiddin Calilov⁸'un yapmış oldukları çalışmalarda bulmak mümkündür. Seyyid Mahmudhan Tarâzî, bugünkü Kazakistan'ın güneyinde bulunan Taraz şehrinde doğmuş, Medine'de vefat etmiştir. Ancak söz konusu kişinin doğum ve ölüm tarihi, yukarıda belirtilen eserlerde farklı şekilde gösterilmiştir. Özellikle de M. Haşimov, Tarâzî'nin 1894 yılında (hicri 1312) Taraz'da doğduğu bilgisini vermiş, 1992 yılında (hicri 1412) vefat ederek Medine şehrindeki Bakıu'l-Garkad kabristanına defnedildiğini belirtmiştir. H. İsmatullah Abdullah, âlimin 1893 yılında doğduğunu, 23 Haziran 1991'de Kurban Bayramı'nın ikinci günü Medine'de 98 (hicri 101) yaşındayken öldüğünü gösterirken S. Calilov ise bahsi geçen kişinin Taraz (şimdiki Cambul)'da 1895 yılında doğduğunu, 26 Haziran 1991 yılında öldüğünü ifade etmiştir.

Seyyid Mahmudhan Tarâzî'nin ailesi, derin bir İslâmî bilgi ve itikada sahip olup Türkistan şehrinin ileri gelenlerindedir. Âlim, ilk eğitimi babasından alarak daha çocukluk yıllarında Kur'an'ın tamamını ezberlemiştir. Gençlik yıllarında ünlü âlim Şeyh ibn el-Kemal Nasirhan Töre el-Kasani'den Kur'an ve Hz. Muhammed'in hadisleri üzerine, ayrıca hukuk ve edebiyat alanlarında çeşitli dersler almıştır. Hocası, onun öğrenme konusundaki gayreti ve çalışkanlığı için kendisine 'Altınhan' takma adını layık görmüştür. Âlim, bu

⁶ Haşimov M. Religiozme i duhovnie pamyatniki Sentralnoy Azii. Turkiston: Saga, 2001, s. 159-160

⁷ Abdulloh İsmatulloh, Hoji. Markaziy Osiyoda İslom madaniyati. Toşkent: Şark: 2005, s. 107-109.

⁸ Calilov, Sayfiddin. Buhoriylar kissasi. –Toşkent: Toşkent İslom universiteti, s. 153-164 .

zamandan itibaren İslam dünyasında ‘Altınhan Töre’⁹ adıyla ün kazanmıştır.

Seyyid Mahmudhan Tarâzi, eş-Şeyh Muhammad el-Asalî eş-Şamî, eş-Şeyh Arifhoca, eş-Şeyh Abdülhâdî, eş-Şeyh es-Seyid Abülmuhsin, eş-Şeyh Abdülbârî, eş-Şeyh Abdülbâkî¹⁰ gibi âlimlerin yardımıyla ilmi başarılarla erişmiş ve bu hususta onlara sonsuz saygı duymuştur. Taşkent’te bulunan Kökeldaş Medresesi’nden sonra Buhara medreselerinde okumuş, Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesinin yanı sıra dinî kaynakları, bilhassa Kur’an ve hadisleri eksiksiz bir şekilde öğrenerek büyük bir saygınlık kazanmıştır.

1917 yılında ortaya çıkan siyasi çalkantıların ardından, Evliya Ata şehrinde önce kendi açtığı bir okulda sonra da medresede müderrislik yapmıştır. Âlim olarak şöhret kazanıp adı Türkistan, Çimkent, Sayram ve Merki civarında da tanınmıştır. Ancak yurttan başlayan siyasi kargaşa nedeniyle birçok âlim gibi Seyyid Mahmudhan Tarâzi de takibe alınmıştır. Bir müddet, önce Fergana, ardından Andican’da saklanmış fakat sonrasında Fergana vadisinde ağırlaşan siyasi ortamdan ötürü Afganistan’a göç etmeye mecbur kalmıştır.

Böylece, 1930 yılında, âlimlere baskı yapılmaya başlandığı sırada¹¹ Altınhan Töre de öz vatanını terk ederek yurt dışına çıkmak ve ülkesinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Afganistan’ın ardından kutsal Hac seferini tamamlamış, sonrasında Hindistan’ın Bombay şehrinde on yıl yaşayarak yetkin bir tasavvuf âlimi olarak bilinmiş ve büyük bir itibara ulaşmıştır. Seyyid Mahmudhan Tarâzi, bu yıllar içerisinde şiirle de ilgilenmiştir. Aynı zamanda -XII. yüzyılın bilinmeyen bir âlimi tarafından yapılan tercüme dikkate alınmazsa- Kur’anı Kerim’i ilk kez Türkçenin ‘Özbekçe Lehçesi’ne tercüme etmiştir. Bir süre sonra Hindistan’daki Hintliler ve Müslümanlar arasında başlayan askeri-siyasi anlaşmazlıklardan ötürü Suudi Arabistan’a giderek oraya yerleşmiş ve kırk yıldan fazla süren sonraki İslami, ilmî, edebî ve eğitim konularındaki faaliyetlerini kutsal şehirler olan Mekke ve Medine’de gerçekleştirmiştir. Başlıca eserlerini de burada kaleme almıştır.

⁹ Oltinxon To’ra

¹⁰ ash-Shayx Muhammad al-Asaliy ash-Shomiy, ash-Shayx Orifxo’ja, ash-Shayx Abdulxodi, ash-Shayx as-Sayid Abulmuxsin, ash-Shayx Abdulboriy, ash-Shayx Abdulboqiy

¹¹ Sovyet rejimini benimsemeyen insanların yok edildiği bu dönem, tarihe ‘kızıl terör’ veya ‘katağanlık (yasaklılık) yılları’ olarak geçmiştir (Kholmatov, 2014, s. 223). Kaynak metinde bu yıllara işaret etmek üzere ‘qatag’on’ sözcüğü kullanılmıştır.

Başlangıçta, Mekke’de bir özel okul açarak buraya yerleşen muhacir Türkistanlıların çocuklarına ve keza yerli halka ders vermeye başlamış ve o dönemde kendisinin oldukça derin bilgiye sahip bir âlim olduğu Arabistan’da da yayılmıştır. Bunun neticesi olarak kendisine Arabistan Hükümeti tarafından Harem-i Şerif’te ders vermesi konusunda bir teklif sunulmuştur. Tarazî’nin âlimlik konusundaki tecrübesi ve yeteneği, Klasik Arap dili üzerine derin bilgisi ve belagatine dair haberler Suudi Arabistan kralına kadar ulaşmıştır. Kral, Seyyid Mahmudhan Tarazî’nin bilimsel çalışmalarına itibar ederek onu Harem-i Şerif’e müderris olarak atamıştır. Böylece birkaç yıl burada kalarak ilgili makamda hizmet vermiştir.

Seyyid Mahmudhan Tarazî, Arapçayı bilmeyen Türkçe konuşan halkları İslam ve ahlak konularındaki ilmî kaynaklarla tanıştırmayı çok düşünmüş, bu minvalde İslâm âleminde şöhrete kavuşmuş ve eğitim açısından önemi olan eserleri Özbek diline tercüme ederek onları anayurduna yani Türkistan’a göndermenin yollarını aramıştır. Onun bazı eserleri Özbekistan’a da ulaşmıştır. Âlimin bu faaliyetleri, ateist rejimin bir neticesi olarak halkımızın hayatında ortaya çıkan manevi boşluğu doldurma konusunda az da olsa katkı sağlamıştır. Kitaplarını Arapçadan tercüme ederken onları mühim açıklamalar ve gerekli şerhlerle tanzim etmiştir. Altınhan Töre, Ali Şir Nevâî ve Abdurrahman Câmî’nin 40 hadis hakkındaki Farsça risalesini açıklama ve şerhlerle rubai biçiminde Özbekçeye tercüme etmiş ve ‘Erbain’ gibi müstakil bir eser yaratmıştır. Aynı zamanda eğitime dair bazı Arapça yapıtları Özbekçeye çevirmiş ve onları ayrıntılı şerhlerle yayımlarak türlü müstakil eserler meydana getirmiştir.

Aşağıda zikredilenler âlimin tercüme eserlerindedir:¹²

1. Kur’an’ı Kerim’in Tercüme ve Tefsiri (Pakistan, Hindistan ve Suudi Arabistan’da yayımlanmıştır.)
2. İmam Ebû Zekeriyâ en-Nevevî’nin ‘Riyâzü’s-Salihîn’ (Salihler Cenneti) isimli dört ciltlik eserinin şerhleri, sözlük tercümesi. 1964 yılında Pakistan’da ve 1982 yılında Suudi Arabistan’da yayımlanmıştır.)
3. Ebû Hanîfe en-Numân bin Sabit’in ‘el-Fikhü’l-Ekber’ (Şeriat kaideleri toplamı) eserinin şerhli tercümesi.

¹² Burada yer alan İslam âlimlerinin adları ve eserleri Türkiye’deki İslami literatürde bilinen yaygın biçimleriyle sunulmuştur. İslami literatürde tespit edilemeyen eserler ise Türkçe telaffuza uygun hâle getirilmiştir. Söz konusu eserlerin özgün adlarına kaynak metindeki eser listesinden ulaşılabilir.

4. İmam et-Tehâvî'nin 'Akide-i et-Tehâvî (et-Tehâvî Kaideleri) eserine manzume ve şerh. Bu eser Pakistan, Hindistan ve Suudi Arabistan'da yayımlanmış olup yaygın olarak bilinmektedir.

5. Ebû 'İsâ et-Tirmizî'nin 'Şemâil-i Muhammediyye' adlı eserinin şerhli tercümesi. Çevirmen, esere başlarken Hz. Peygamberin (s.a.v.) sıfatları hakkında rivayette bulunmuş olan sahabelerin isimlerini belirlemiştir. Ayrıca, bu eserin kıymeti üzerine bir müseddes yazmıştır. (Müellifin bu eseri 1991 yılında Taşkent'te yayımlanmıştır.)

6. Tebâreke Suresi'nin tercüme ve şerhi (Haşimov, 2001. s. 160).

7. Yasin Suresi'nin tercüme ve şerhi (el yazması)

8. Amme Suresi'nin tercümesi, Karaçi, 1951.

Riyâzü's-Salihîn, Seyyid Mahmudhan Tarâzî tarafından şerhlerle tanzim edilmiş bir tercüme olsa da âlimin önemli eseri olarak kabul edilmektedir. Âlimin izahlarla birlikte yapmış olduğu Kur'an-ı Kerim tercümesi ise Kur'an'ın Özbek diline yapılmış ilk tercümesidir. Seyyid Mahmudhan Tarâzî, bizzat Hindistan'da kaldığı süre içerisinde böylesi meşakkatli bir işe başlayarak on yıl boyunca uğraşmıştır. Bu tercüme önce Hindistan'da, sonra Pakistan'da, üçüncü kez ise 1980 yılında Suudi Arabistan'da yayımlanmıştır¹³.

Seyyid Mahmudhan Tarâzî – Altınhan Töre, geriye birçok ilmî ve edebî miras bırakmıştır. Bununla beraber eserlerinin sayısı tam olarak belirlenememiştir. Âlimin yukarıda zikredilen tercüme eserleri dışında aşağıda belirtilmiş olan başka eserleri de mevcuttur:

1. 'Nuru'l-basar fi sîreti hayru'l-beşer' (Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayatı) 1961 yılında Pakistan'da, 1982 yılında Suudi Arabistan'da yayımlanmıştır.

2. 'Fezâilü'l Vürûd ve alâ Seyyid'ül-Vücûd' (Hz. Peygamber (s.a.v.)'in namaz kılması hakkında)

3. 'Akâidü'l-İslâm' (İslam Dini Akideleri). Müellifin vefatından hemen sonra basılmıştır (1991).

4. 'Hizbü'l-A'zam' (Yüce, değerli kaide ve nizamlar) (Öğütler toplamı)

5. 'Divân-ı Kasâid-i Mahmudiye' (Kendisinin ilim ve ahlak hakkında yazmış olduğu kaside ve şiirlerin toplamı). Türlü şehirlerde vermiş

¹³ www.islom.uz (January, 2018)

olduğu vaazlar ve bazı seyahat izlenimleri de bu eserin içeriğinde yer almaktadır.

6. 'Kitabü'l-Hac' – Kutsal Hac seyahatinin kaideleri hakkında. Eser 1993 yılında Taşkent'te de yayımlanmıştır (Calilov, 2006, s. 163)
7. 'Müseddesât-i Mahmudiye' (Mahmud müseddesleri) Karaçi, 1953.
8. 'Sîretü Hâtemü'n-Nebiyîn' (Hz. Peygamberin Özbek dilinde hâl tercümesi.)
9. 'İnneke Mehcûr' (Sen Vatanından Ayrı Düşmüşsün) Arap dilinde.
10. 'Âh-i Mehcûrân' (Muhacirler Ahı) Fars dilinde.
11. 'Delil-i Muhâcîrân' (Abdulloh Ismatulloh, 2005, s. 108) adlı eseri
12. Suudi Arabistan ve başka ülkelerde çeşitli yıllarda yayımlanan makaleler ve şiirler.

Yukarıda zikredilen eserlerden 'Divân-ı Kasâid-i Mahmudiye' adlı eserde ilim, ahlak ve ana vatan hakkında yazılmış kaside ve şiirlere yer verilmiştir. Ayrıca Karaçi'de basılan 'Müseddesât-i Mahmudiye' adlı risalesinde vatan ve onun özgürlüğü konularında yazmış olduğu dikkat çekici müseddesler toplanmıştır.

Âlimin 'Nur'ul-basar' (Hz. Peygamber hakkında) adlı eseri de önemli bir çalışma olup 1964 yılında Karaçi'de, 1982 yılında Medine-i Münevvere'de yayımlanmış ve daha bu yıllarda gizlice olsa da Orta Asya Cumhuriyetleri'nde de yayılmıştır. Bunların dışında Resulullah'ın hayatı ve bazı İslâmi kaideler üzerine kaleme aldığı başka eserleri de vardır.

Seyyid Mahmudhan Tarâzî'nin, Almanya'da yayımlanan 'Milli Turkiston' (Milli Türkistan), Mısır'da Arapça olarak yayımlanan 'Savt at-Turkiston' (Türkistan Sesi) ve Türkçe olarak yayımlanan 'Ozod Turkiston' (Azat Türkistan) dergileri ile Pakistan'da yayımlanan 'Tarjimoni Afkor' (Tercümân-ı Efkâr) ve İstanbul'da yayımlanan 'Turkiston' (Türkistan) adlı dergilerde vatan övgüsü üzerine kaleme aldığı makaleleri ve gazelleri mevcuttur. Bu dergilerde yazar, Vatan ekseninde özgürlük ve istiklal için bütün halkı (muhacir Türkistanlıları) birlikte hareket etmeye çağırılmış, ana vatan aşkıyla yanarak onun güzelliklerini dile getirmiştir.

Seyyid Mahmudhan Tarâzî yalnızca bir âlim değildir, o aynı zamanda şiirle de ilgilenmiştir ve onun şair kimliğiyle de etkin bir rol oynayarak Özbek, Arap, Fars, Urdu dillerinde şiirler yazdığı mutlaka belirtilmelidir. Şair'in Özbek dilindeki yaratıcı örnekleri arasında yer

verilen 'Müseddesât-i Mahmudiye' dışında 'Sâki-nâme, Arzhâlû'l-Muhâcirin', Arap dilindeki 'En-Nazmu'l-Hâvî, Mecmuât-i Kasâid-i Arabiye, el-Cevher'ul-Manzum fi İsnâdu'l-Ulûm', Fars dilindeki 'Rubâiyât-ı Mahmudiye', Urdu dilindeki 'Ar-Radd al-Hasan alâ Musfidiazaman' gibi eserleri de aynı şekilde onun yaratıcılığını gösteren iyi birer örnektir (Haşimov, 2001, s. 160).

Söz konusu âlimin hâlihazırda yirmiyeye yakın eseri belirlenmiştir. Bu ilmî ve tercüme eserlerin adları Arapça olsa da tamamının Özbek dilinde yazılmış olması dikkat çekicidir.

2. Seyyid Mübeşşirhan Muhammedhan Töre Tarâzî

Kazakistan'daki yerli Özbeklerden yetişerek ortaya çıkmış olan din bilginlerinden bir diğeri de Seyyid Mübeşşirhan Muhammedhan Töre Tarâzî'dir. Ana vatanı Altınhan Töre ile aynı olan Seyyid Mübeşşirhan, Taraz'da doğmuştur. Ancak hayatının büyük bir kısmını Mısır'da geçirmiştir. Söz konusu kişi hakkındaki bilgilere, S. Calilov'un 'Buhariler Kıssası' ve Mübeşşirhan Süleyman Kasani¹⁴'nin 'O'rta Osiyo tarixi' (Orta Asya Tarihi) adlı kitaplarından ulaşmak mümkündür.

Seyyid Mübeşşirhan, 1890 yılında Evliya Ata (eski Taraz) şehrinde tasavvuf ilminin hâkim olduğu bir ailede doğmuştur. Babası Seyyid Muhammedhan Töre, fıkıh ilminde tanınmış bir âlimdir. Aynı zamanda devrindeki Nakşibendi tarikatının ileri gelen şeyhlerinden birisidir. Çocukluğundan beri oldukça yetenekli olan Seyyid Mübeşşirhan Tarâzî, ilk eğitimini babasından ve Taraz şehrindeki mollalardan almıştır. Sonrasında yüksek tahsiline devam ederek önce Taşkent'in ünlü Kökeldaş Medresesi'nde sonra da Buhara'da öğrenim görmüştür (Calilov, 2006, s. 164). Buralarda tanınmış bilginlerden eğitim alıp özellikle de Hz. Peygamber'in hadislerini, Kur'an tefsirini ve aynı zamanda Arap edebiyatını derinlemesine öğrenmiştir. Buhara'da Nakşibendiyye'nin öğretileriyle ileri derecede meşgul olup aynı zamanda Kur'an'ı Kerim'i ezberlemiş, yüzlerce hadisin tefsir ve incelemesini yapmıştır. Ayrıca, Orta Çağ'ın başlarında yaşamış ünlü Arap şairlerin eserleri üzerine ilmî çalışmalarla uğraşmıştır.

Seyyid Mübeşşirhan Tarâzî, halkın ağır şartlar altındaki hayatından bahsettiği ve Türkistanlıları bir araya getirme çağrısında bulunduğu ilk makalelerini İslah (İslah) ve Oyna (Ayna) dergilerinde yayımlamıştır. Sonrasında, '1917 Ekim Devrimi' dolayısıyla Buhara'da okuyan ilerici fikirli öğrenciler topluluğunu kurma yolunda ilk adımını atmıştır. İslah (İslah) ve Oyna (Ayna) dergilerinde yazmış

¹⁴ Mubashshirxon Sulaymon Kosoniy

olduğu daha ilk yazılarından itibaren bir yandan okuyucuları düşünmeye sevk eden fikirler ortaya koyarken diğer taraftan halkı uyanık olmaya davet etmiştir. Nihayetinde Buhara öğrencileri topluluğunu kuran Seyyid Mübeşşirhan Tarâzi, İslam ilimleri alanında uzmanlaşıp ilim çevrelerinde genç bir âlim sıfatıyla ün kazanmıştır. Sovyet Hükümeti'nin iç politikasının asıl maksatlarını ve çyüzünü en başından beri akıllıca anlamaya başlayan âlim, 1920'li yıllardan itibaren din bilginlerinin kurmuş olduğu gizli cemiyetlere katılarak buralarda Sovyet Hükümeti'ne yönelik eleştirel yorumlar yapmıştır. Ancak yaptığı faaliyetler neticesinde casuslar tarafından fark edilerek kendisi hakkında gerekli bilgiler ilgili yerlere iletilmiştir. Böylece genç âlim Mübeşşirhan, 1926 yılında tutuklanmış, bütün makalelerinin ve konuşmalarının denetlenmesinin ardından Sovyet Hükümeti'ne karşı olduğu gerekçesiyle hapsedilmiştir. Yaklaşık bir yıl kadar hapis yattıktan sonra kefalet ve sessiz kalma şartıyla serbest bırakılarak takip altına alınmıştır. Ardından yurduna dönerek bir süre burada ilmi işlerle meşgul olmuş ve Özbeklerin yaşadığı Türkistan, Çimkent, Sayram, Merki gibi şehirlerde ve çevre köylerde saygınlığı her geçen yıl artmıştır.

Mübeşşirhan, bugünkü Kazakistan'ın güney bölgelerinde kurulmuş olan 'Turkiston qurilishi' (Türkistan'ın Kuruluşu) adlı gizli teşkilatın Evliya Ata (bugünkü Taraz) idaresinin başına atanmıştır. Ancak bu teşkilatın faaliyetlerini Komünist Partisi'nin casusları aracılığıyla haber alan Hükümet, kuruluşun faaliyetlerine son vermiştir. Mübeşşirhan'ın halk arasındaki itibarından çekinerek kendisine hapis cezası vermeseler de onu yurdunu terk etmek zorunda bırakmışlardır. 1930 yılında ailesini geride bırakarak genç yaşlardaki oğlu Nasurullah'ı yanına alıp öz vatanını terk etmiştir. Baba ve oğul, Fergana Vadisi'nin doğu bölgelerinde çok zor günler yaşadıkdan sonra Amuderya'yı geçerek nihayetinde Afganistan'a yerleşmişlerdir. Mübeşşirhan Tarâzi'nin âlimliği ve teşkilatçı yönüyle ilgili haberler Afganistan'da bulunan Ferganalılar aracılığıyla Afgan Hükümeti'ne de ulaşmıştır. Bu haberler üzerine Afganistan lideri Nadirşah tarafından kendisine Hükümetin maarif idarelerinde çalışmak üzere bir teklif sunulmuştur. Hükümet yenilenene kadar orada çalışan Tarâzi, sağlık sorunları sebebiyle 1936 yılında tedavi olmak için Hindistan'a gidip Lahor şehrine yerleşmiştir. Burada da Hindistan'daki Müslümanlar arasında çok çabuk itibar kazanıp ünlü şair Muhammed İkbâl ile tanışmıştır. 'Encümen-i Himâyet-i İslâm' cemiyetinin işleriyle meşgul olup bahsi geçen topluluğun dergisinde beyanatlar verip makaleler yazmıştır. Daha sonrasında, Hindistan'daki Türkistanlıların nüfusu artınca onları bağımsız bir cemiyet etrafında toplamıştır.

Mübeşşirhan Tarâzî, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcının ardından 1939'da Afganistan'a dönmüştür. Burada, Hükümet tarafından kendisine eğitim bakanlığında çalışması teklif edilmiştir (Calilov, 2006, s. 166). Âlimin Afganistan'da bulunduğu dönemdeki faaliyetlerinden, kendisiyle aynı yıllarda Kunduz şehrinde yaşamış olan Mübeşşir Süleyman Kasanî, 'Orta asiya tarixi' (Orta Asya Tarihi) adlı eserinde bahsetmiştir (Calilov, 2006, s. 182).

1943 yılının Nisan ayında, Mübeşşirhan Tarâzî'nin de içinde bulunduğu yetmişten fazla Türkistanlı muhacir, casusların iftirasıyla Afganistan Hükümeti tarafından hapsedilmiştir. Sayfiddin Calilov'un verdiği bilgilere göre bu insanlar, 1926 ve 1931 yıllarında imzalanan Sovyet-Afgan dostluk ilişkileri anlaşmasının şartlarına binaen Sovyet Hükümeti'nin talebi üzerine yakalanmışlardır. Mübeşşirhan Tarâzî, iki yıl hapis yattıktan sonra, itibarı göz önünde bulundurularak 1945 yılında serbest bırakılmış ve ülkeden ihraç edilmiştir. Bunun üzerine ailesiyle birlikte Mısır'a göç etmiştir. Ardından 1950-60 yıllarında birkaç kez Suudi Arabistan'da bulunmuş ve oradaki soydaşlarıyla yakın ilişkiler kurmuştur. O dönemler yalnızca ilmî faaliyetler üzerine yoğunlaşmıştır. Mısır kütüphaneleri baş idaresinin 'Dâru'l-kütüb El-Mısıriyye' teşkilatında Türkçe kitaplar bölümünde uzun yıllar müdürlük yapmıştır. Mısır'da 'Savtu't-Türkistan' (Türkistan Sesi) ve Özbekçe 'Turkiston' (Türkistan) adlı dergileri çıkararak Türkistanlı yazarları bu dergilere dâhil etmiştir. Bütün faaliyetleri boyunca yurtdışında yaşayan Özbek soydaşlarını ana dillerini, örf âdetlerini ve milli geleneklerini korumaları yönünde teşvik etmiştir. Arap muhitinde yaşadıkları gerçeğine rağmen aile üyelerine Özbekçe konuşmayı öğretmiştir.

Mübeşşirhan Tarâzî Arap, Fars ve Özbek dillerinde aynı oranda ürün vermiştir. Afganistan, Mısır, Türkiye ve Almanya'da yayımlanan dergilerde birçok makale yayımlamıştır. Ne yazık ki ilmî eserlerinin tamamı hâlâ tespit edilmemiştir. Âlim, 'Kur'an-ı Kerim, İslam Dini, yönelimleri, İslam ve şarap, ana dil ve milletin kaderi üzerindeki rolü, İslam ve kadın meselesi (iki kitap), edep, ahlak-terbiye, Rusya'daki Müslümanların durumu ve kurtuluşu' konularında çeşitli kitaplar yazmıştır. Ayrıca, İslam dini ve siyasi partiler hakkında yazdığı makaleleri mevcuttur. Bunlara ek olarak 'Tarâzî' mahlasıyla yazmış olduğu gazeller divanı ve 4035 beyitten oluşan mesnevileri de kayda geçilmiştir.

Seyyid Mübeşşirhan Tarâzî, 1977 yılında 87 yaşındayken Kahire'de vefat etmiştir. Âlim'in doğumunun 90. yılı münasebetiyle 1980 yılında Kahire'de uluslararası bilimsel bir konferans düzenlenmiştir (Calilov, 2006, s. 168).

SONUÇ

Türkistan ülkesi İslam âlimlerinin kadim vatanıdır. Buradan yetişerek İslam âlemine şöhreti yayılan, İslam medeniyeti, hadis ve fıkıh hakkında mühim eserler yazan İmam Buhârî ve İmam Tirmizî gibi büyük âlimlerin çalışmalarını XX. yüzyılda devam ettirmiş olan Seyyid Mahmudhan Tarâzî ve Seyyid Mübeşşirhan Tarâzî, ilmî-İslami ve edebiyat alanlarında yaratıcı faaliyetleriyle bilim ve İslam dünyasında saygınlık kazanmış ve İslam biliminin gelişmesine dair büyük katkılar sağlayan âlimler olarak tarihe geçmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Abdulloh Ismatulloh, H. (2005). *Markaziy Osiyoda Islom madaniyati*. Toşkent: Şarq.
- Calilov, S. (2006). *Buhoriylar kıssası*. Toşkent: Toşkent İslom Üniversitesi.
- Haşimov M. (2001). *Religioznie i duhovnie pamyatniki Sentralnoy Azii*. Turkiston: Saga.
- Golden, Peter B. (1990). Chapter 13 - The Karakhanids and early Islam. *The Cambridge History of Early Inner Asia* içinde, 343-370, Cambridge University Press.
- İslom ensiklopediyasi* (2017). Toşkent: G'.G'ulom nomidagi naşriyot-matbaa ijodiy uyi, 134-137, 168-169.
- Kholmatov, E. (2014). SSCB döneminde Özbek halk koşıklarında Lenin ve komünizmin methodilmesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. XIV (2), 221-236.¹⁵
- www.islom.uz (Erişim tarihi: Ocak, 2018)

¹⁵ Bu kaynak dışındaki diğer kaynaklar makalenin aslına aittir.